

Edebî Bir Sanat Olarak Arap Belâgatinde Teşbih

Zafer KIZIKLI*

Abstract

Simile in the Arabic Rhetoric as a Literary Figure. This article deals with the concept of simile in the Arabic language within the context of rhetoric. A simile is a comparison of two unlike things, typically marked by use of "like", "as" or "than." Examples include "the snow was as thick as a blanket", or "he is as brave as a lion." Similes are widely used in the Arabic literature. The aim of simile is giving support to the meaning. This study clarifies the development of simile in the classical Arabic language and it explains the thoughts of the Arabic scholars from the historical and conceptual sides.

Key Words: Simile, rhetoric, Arabic, language, literature.

Giriş

Edebî sanatlar dilin ifade gücünü artıran, anlamın daha kolay kavranmasını sağlayan ve üsluba renklilik katan dilsel öğelerdir. Dünyanın bütün dillerinde sözün etkili olabilmesi, muhatabı ikna edebilmesi ve anlatılmak istenen duygu ve düşünceleri daha belirgin bir hâlde aktarabilmesi için edebî sanatlara başvurulur. Eski Yunan kültüründe "retorik" olarak karşımıza çıkan edebî sanatların Arap dilindeki karşılığı "belâgat"tir. Belâgat, söz söyleme sanatlarını inceleyen bilimin adıdır. Bu bilim üç alt bilim dalından oluşur. Bunlar: "Beyân", "bedi" ve "me'ânî"dir. Teşbih ise, beyân bilimi'nin üç temel

* Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: zaferkizikli@yahoo.com

konusundan ilkidir, diğer ikisi de “*mecâz*” ve “*isti’âre*”dir. Teşbih, iki şey arasında bir karşılaştırma yapmaya dayalıdır. Bu iki şeyden biri nitelik olarak daha iyi, güzel, üstün veya kuvvetli konumdadır. Diğer nesne veya kişi aralarındaki bir ilgiden ötürü ona benzetilmek suretiyle anlatım daha etkili, anlam da daha güçlü kılınmaya çalışılır. Günlük konuşmalarımızda bile bir olayı, kişiyi, nesneyi betimlemek istediğimizde muhatabımız tarafından daha bilindik olanına benzetiriz. Aynı zamanda bir kişiyi veya durumu övmek ya da yermek için de teşbihten yararlanırız.

Arap dili ve edebiyatında teşbih sanatına çok büyük bir değer atfedilmekte, edebî bir ürüne değer biçme konusunda teşbih bir mihenk taşı olarak kabul görmektedir. İslam öncesi Cahiliye toplumunda söylenen şiirlerden, veciz sözlerden başlayarak günümüz modern Arap edebiyatına kadar geçen yaklaşık bin 500 yıllık tarihsel süreçte teşbih her zaman değerini korumuştur.

Bu çalışmamızda teşbih kavramının ilk ortaya çıktığı dönemden başlayarak edebî bir terim olarak son şeklini aldığı kadar geçirdiği evreleri ve bu süreçte Arap dili ve edebiyatı bilginlerinin konu hakkındaki görüşlerini sunacağız¹.

I. Teşbih Kavramına Genel Bir Bakış

A. Teşbih Nedir?

Teşbih (تَشْبِيْه) sözcüğü, “*tef’îl*” bâbından masdar isimdir. Sulâsî kökü “*şibh*” ve “*şebeh*”tir. Sözcük anlamı “*Bir şeyin benzerini ortaya koymak, bir şeyi başka bir şeye benzetmek*” şeklindedir. Temsil (تَمْتِيْل) sözcüğüyle eş anlamlıdır. İki şeyi birbirine benzetirken “*bâ*” harf-i cerriyle birlikte kullanılır². Örneğin, شَبَّهْتُ الرَّجُلَ بِالْأَسَدِ “*Adamı aslana benzettim.*”

Teşbih sözcüğü bir belâgat terimi olarak, “*İki şey arasında benzetme edatı kullanarak veya kullanmaksızın bir benzerlik*

1 Ayrıca “*teşbih*” hakkında bkz. Kızıklı, S.Zafer, *Arap Belâgatinde Teşbih ve Mecaz*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997; Yıldız, Musa, *Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu ve Risâle Fî'l-İsti'âresi*, Ankara, 2002; a. mlf., “Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Risâle fî'l-Kinâye ve't-Ta'riz'i”, *İslam Araştırmaları*, S. 4, İstanbul, 2000, s. 43-68; Durmuş, İsmail, *Cahiliye Şiirinde ve Kur'ân'da Benzetme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1988.

2 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut, ts. XXIII, 503-506.

*kurmaktadır*³. Ancak teşbih edatı kullanılmaksızın ve benzerlik yönü belirtilmeksizin iki şey arasında kurulan benzerlik ilişkisi, en kaliteli teşbih olarak kabul görmüştür.

Örneğin, *أَنْتَ كَالْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ* “*Sen, cesaret bakımından aslan gibisin*” demek mümkünken, *أَنْتَ أَسَدٌ* “*Sen bir aslansın*” demek daha belîğ, yani daha değerli bir ifade biçimi olarak değerlendirilir⁴.

B. Teşbihin Öğeleri

Teşbihin dört ögesi vardır:

1. *Benzeyen* (*المُشَبَّه*)
2. *Kendisine Benzetilen* (*المُشَبَّه بِهِ*)
3. *Benzetme yönü* (*وَجْهَ الشَّبْهِ*)
4. *Benzetme edatı* (*كَيْفَ* “*gibi*”, *كَأَنَّ* “*sanki*”, *مِثْلَ* “*benzer*”, *شَيْءٍ* “*benzer*”).

Teşbih öğelerini şöyle bir cümlede örnekleyebiliriz:

أَنْتَ كَالشَّمْسِ فِي الضِّيَاءِ “*Sen parlaklık bakımından bir güneş gibisin.*”

Bu cümlede özne durumundaki *أَنْتَ* “*sen*”, benzeyen; *الشَّمْسُ* “*güneş*”, kendisine benzetilen’dir. Benzetme yönü ise, *الضِّيَاءِ* “*parlaklık*”tır. Bir başka deyişle bu iki şey arasındaki benzetme, başka yönlerden değil de, “*parlaklık bakımından*” yapılmıştır. Bu yapılırken “*kâf*” harfi “*gibi*” anlamında, benzetme edatı olarak kullanılmıştır. Diğer teşbih edatlarından “*misle*” ve “*şibhe*” de aynı anlamı verir; fakat “*kâf*” harfi kullanım açısından daha yaygındır. Bunun nedeni tek bir harften ibaret olması şeklinde düşünülebilir. Çünkü telaffuz yönünden daha kolay ve pratiktir. *كَأَنَّ* “*sanki*” edatı ise diğer üçünden farklı olarak zamirden önce kullanılır.

Benzeyen ve benzetilene *طَرَفَا الشَّبْهِ* “*teşbihin iki yanı*” adı verilir ve bunlar olmadan teşbih yapılamaz, ancak öteki öğeler yani, benzetme yönü ve benzetme edatı olmadan da teşbih yapmak mümkün olur⁵.

3 el-Curcânî, es-Seyyid Şerîf, *et-Ta’rîfât*, (thk. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut, 1992, s. 81

4 Şeyh Emîn, Bekrî, el-Belâgatü'l-'Arabîyye fi sevbihe'l-cedîd, Beyrut, 1991, II, 38-39.

5 a.e., II, 15.

C. Teşbih Çeşitleri

1. *Mursel Teşbih*: İçerisinde benzetme edatının ve benzetme yönünün bulunduğu teşbihtir. Türkçede buna “*ayrıntılı teşbih*” adı verilir.”

Örnek: *أنت كبحر في العلم* “*Sen, bilgi bakımından bir deniz gibisin.*”

Burada “*kâf*” edatı kullanılmakta ve teşbihin tüm öğeleri yer almaktadır.

2. *Mu'ekked Teşbih*: Teşbih edatının hazf edildiği teşbih türüdür. Türkçede “*pekiştirilmiş teşbih*” adı verilir.

Örnek: *أنت بحر في العلم* “*Sen bilgi konusunda bir denizsin.*”

Bu tür teşbihlerde “*gibi*” ya da “*benzer*” anlamına gelen edatlar kullanılmaz.

3. *Mucmel Teşbih*: Benzetme yönünün bulunmadığı teşbihtir. Örnek: *أنت كالأسد* “*Sen aslan gibisin!*”

Burada benzetme yönü hazf edilmesine rağmen, bunu anlamdan çıkarmak mümkündür. Çünkü aslan gücü ve cesaretiyle tanınan bir hayvandır. Dolayısıyla burada kastedilen şey, güç ve cesarettir.

4. *Mufassal Teşbih*: Benzetme yönünün bulunduğu teşbihtir.

Örnek: *أنت كالأسد في الشجاعة* “*Sen yüreklilik bakımından bir aslan gibisin.*”

Bu örnekte benzetme yönünün bulunması itibariyle “*mufassal*” edatın bulunması yönüyle de “*mursel*” dir.

5. *Teşbih-i Belîğ*: Hem edatın hem de benzetme yönünün bulunmadığı teşbihe denir. Türkçede “*yalın teşbih*” adı verilir.

Örnek: *أنت بحر* “*Sen bir denizsin!*”

6. *Teşbihu't-Temsîl*: Teşbihin benzetme yönü birkaç değişik şeyden alınmış bir biçim oluşturuyorsa “*temsîl*” diye adlandırılır⁶. İmri'u'l-Kays'ın⁷ şu beytinde geçen teşbih buna bir örnektir:

8 *و ليل كموج البحر أرخى سدوله* *علي بأنواع الهوم لينتلي*

6 el-Cârim, 'Alî - Emîn, Mustafâ, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, İstanbul, 1991, s. 25-35.

7 500-540 yılları arasında yaşamış, Cahiliye döneminin en büyük şairidir. Necd'de doğmuş, Ankara'da ölmüştür. Yedi muallaka'nın ilkinin sahibidir, ayrıca divanı da vardır. Hayatı hakkında bkz. Ceviz, Nurettin, v.d., *Yedi Askı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 29-31.

8 *ez-Zevzenî, Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, Kahire, ts. s. 26.

“Beni sınamak için, türlü türlü kederlerle deniz dalgaları misali perdelerini üzerime salan nice geceler var.”⁹

Burada gece, denizin dalgasına benzetilir, ancak teşbih bu kadarla sınırlı değildir. Çünkü şair, geceyi türlü türlü üzüntülerle kendisini sınamak için örtülerini üzerine örtmekle nitelemektedir. İşte bu noktada gece açıkça belirtilmeyen başka şeylere de benzetilmekte ve teşbih basit bir benzetme olmaktan çıkarak karmaşık bir görünüm almaktadır. Bu yüzden teşbihin iki ögesinden birinin başka şeylerle nitelenerek teşbihin karmaşık bir hal alması, onun “temsîl” olarak adlandırılmasına neden oluşturmaktadır.

7. *Kapalı (Zimmî) Teşbih* : Benzeyen ve benzetilenin bilinen teşbih biçimlerinden herhangi birine uymadığı, bilakis terkip hâlinde benzeyen ve benzetilene imâ olunan teşbih çeşididir.

Örnek: *وَإِذَا وَعَدَ الْكَرِيمُ أُعْطِيَ فَالْبَرْقُ يُعْقِبُهُ الْمَطَرُ*¹⁰ “Cömert kişi vaatte bulunduğunda yerine getirir, çünkü şimşegin peşinden yağmur gelir.”

Burada birbirine atıfla bağlanmış iki ayrı cümle vardır. İlk cümledeki “cömert kişi” ikinci cümledeki “şimşege” dolaylı yoldan benzetilmektedir. Cümlelerin her ikisi de incelenip aralarında ilgi kurulduktan sonra teşbih anlaşılmaktadır.

8. *Ters (Maklûb) Teşbih* : Benzetme yönünden daha güçlü ve belirgin olduğu iddiasıyla benzeyenin benzetilen hâline getirilmesidir.

Örnek: *ذَلِكَ الْأَسَدُ كَأَحْمَدَ فِي الشَّجَاعَةِ*¹¹ “Şu aslan, yüreklilik yönünde Ahmet gibidir.”

Normalde Ahmet’in aslana benzetilmesi gerekirken, Ahmet’te yüreklilik niteliği öylesine fazla derecede ortaya çıkmaktadır ki, bu noktada alışılmışın tersine bir uygulama yapılarak aslan, Ahmet’e benzetilir.

D. Teşbihin Amaçları

1. *Teşbihin Her İki Tarafı Arasında Benzerlik Kurmanın Mümkün Olduğunu Göstermek*: İki farklı nesne arasında her zaman teşbih yapmak mümkün olmaz. Örneğin, bir sinek bir aslana benzetilemez. Böyle bir teşbih yapılırsa sa anlamsız olur ve bir değer taşımaz. Ancak

9 Ceviz, Nurettin, v.d., a.g.e., s. 34

10 el-Cârim, ‘Alî - Emîn, Mustafâ, a.g.e., s. 45-46.

11 a.e., s. 59-60.

cesur bir kişi cesaret yönüyle aslana benzetilebilir, cesur kişinin aslan gibi olduğu iddiası ortaya atılabilir.

2- *Sözü Edilen Bu Benzerliğin Oranını Ortaya Koymak*: İki farklı nesne arasında kurulan benzetmenin miktarının, boyutlarının ortaya konulmasıdır. Örneğin, denize benzetilen bir kimsenin, deniz kadar büyük olduğu vurgulanmış olur.

3. *Bilinmeyen Bir Şeyin Hükmünün Açıklanması*: Muhatabın bilmediği bir konuda, bilinenle benzetme yapılarak konunun açıklanmasıdır. Örneğin kar görmemiş bir kişiye, karı pamuğa benzetmek suretiyle gözünde canlandırması sağlanabilir¹².

4. *Benzeyenin Durumunu Örneklendirerek Göz Önüne Sermek*: Benzeyen öğeyle ilgili örnekler vererek onu daha anlaşılır ve somut bir hâle getirmek için yapılır.

5. *Benzeyenin Süslenmesi veya Çirkinleştirilmesi*: Benzetme yapılacak olan şey iyi gösterilmek isteniyorsa onu güzel şeylere, kötü göstermek isteniyorsa kötü şeylere benzetilebilir. Dolayısıyla teşbih, öznel bir kavramdır, nesnellikten uzaktır. Örneğin, bir kişinin aslana benzetilmesi ne kadar güzelse, eşeğe benzetilmesi de o derece çirkinlik uyandırır¹³.

E. Teşbihin Fonksiyonu

Teşbihi "benzeyenle, kendisine benzetilene bir nitelik, durum veya bunların tümündeki birlik ya da ortaklıklardan dolayı birleştirip bağlayan ilgi" şeklinde ifade edebiliriz. Bu ilgi bazen sezgisel bir benzerliğe, bazen de yargı veya zihinsel şartlanmışlık temeline dayanabilir. Bu durum, birbirine yakın olan iki tarafı maddi bütünlük içinde ve sezgisel niteliklerin çoğunda, ortaklaşma gereği olmaksızın karşılıklı olarak bağlar. İki taraf arasındaki benzerlik ister sezgi temeline, isterse akla dayansın her iki tarafı da birbirine yaklaştıran ilgi aslında bağlayıcı bir ilgidir, birlik veya etkileşim değildir. Çünkü sözcüklerin anlamlarında gerçek ötesine taşan bir aşırılık olmaz. Benzeyen nesne benzetilen hâlini alır. Her iki taraftaki sözcüklerin anlamları da birbirleriyle etkileşerek yeni bir anlam oluşturur. İşte teşbih, belirgin iki taraf arasındaki veya söz konusu niteliğin

12 er-Râzi, Fâhru'd-dîn, *Nihâyetu'l-îcâz fi dirâyeti'l-îcâz*, (thk. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut, 1985, s. 216-218.

13 el-Cârim, 'Alî - Emîn, Mustafâ, *a.g.e.*, s. 55.

gerekliliği ve yapısındaki ortaklıktır. ‘Abdu’l-kâhir el-Curcânî de¹⁴ bu duruma dikkat çekerek “yanakla gülü” ve “güzel sözle de balı” örnek olarak verir. Yanakla gülün kırmızılık, güzel sözle de balın tatlılık bakımından ortak olduklarını, bunun nedeninin de yargı ve durumun gerekliliği açısından ele alınabileceğini belirtir¹⁵.

et-Tenûhî (öl.384/994) de söz konusu bu benzerliğin iki taraf arasındaki nitelik yönünden olduğunu, bir tarafın diğerini gölgede bıraktığını belirterek, “Durum şayet böyle olmasaydı, benzeyenle benzetilen iki ifadeyi anlatan tek bir şey olurdu ki, o zaman da nesneyle bu nesnenin bizzat kendisi arasında bir benzerlik olmazdı”¹⁶ şeklinde açıklar.

İki şey arasındaki benzerliğin varlığını ortaya koymak, biçim ve dış görünüşle ilgili bir durumdur. Bu durum, karşılaştırılan taraflar arasındaki mantıksal âidiyetin bir tür mülahasasına dayanır. Aynı zamanda sezgisel deneyim dokusundan oluşmuş beşerî tepki ve tavırlardan kaynaklanan “psikolojik uyum” diye adlandırılacak temeller üzerine kurulmuştur. Teşbih, bir şeyin karşılaştırılıp biçimine sokulduğu şeyle nitelenmesidir. Bu nitelendirme bir veya bir çok yönden olabilir, fakat bütün yönlerden olamaz. Örneğin “gül gibi bir yanak” denildiğinde, gülün yapraklarının kırmızılığı, tazeliği, parlaklığı, kokusu bakımından yanağın güle benzetildiği sonucu ortaya çıkar. Ancak yanakla gül arasında tüm maddi vasıflar bakımından tam bir birlik söz konusu değildir. İbn Raşîk (öl.456/1063) bu konuya, “Teşbih, cevherlerde değil de arazlar üzerinde meydana gelir”¹⁷ diyerek açıklık getirir. Aslında benzeyenle kendisine benzetilenin kaynaşması, bakış açısı ve uzlaşmaya dayanan bir durumdur, gerçeğin bizzat kendisi değildir. Şair bir şeyi, başka bir şeyle karşılaştırdığında ve ona benzettiğinde bu iki şey arasında tam bir birlik kastedilmez. Bu iki şey, sezgi ve akıl yönünden de bir birlik oluşturmazlar. Ancak sadece

14 ‘Abdu’l-kâhir el-Curcânî (öl.471/1078) belâgat biliminin kurucusu olarak kabul edilen dil ve edebiyat bilginidir. Belâgat biliminin sistematiğini anlattığı *Delâ’ilu’l-i’câz* ve *Esrâru’l-belâğa* adlı kitapları sahasının ilk ve en kapsamlı eserleridir. Bkz. Kehhâle, ‘Umer Ridâ, *Mu’cemu’l-mu’ellifin*, Beyrut, 1993, II, 201-202.

15 el-Curcânî, ‘Abdu’l-kâhir, *Esrâru’l-belâğa*, (thk. Helmut Ritter), Beyrut, 1983, s. 88.

16 et-Tenûhî, Ebu’l-Kâsim, *el-Aksa’l-karîb fi ‘ilmi’l-beyân*, Kahire, h. 1327, s. 41

17 İbn Raşîk el-Kayravânî, *el-‘Umde fi mahâsini’ş-şî’ri ve âdâbîh*, (thk. M. Karkazan), Beyrut, 1988, I, 488.

sezgisel nitelikler, akli gerekliliklerden birkaçında veya birçoğunda birbirlerine benzeyebilirler.

Teşbih, aynılık değil başkalık ifade eder. Her ne kadar nitelikler çok da olsa bunlar birbirleriyle içiçe girip bütünleşmez, birbiri içinde erimez ya da bir taraf diğeriyle işdeşlik arz etmez. Aksine biri, diğeri gölgeler ve daha çok sivrilir. Bu sivrilmenin akli görünümü de teşbih edatıdır. Bu edat, her iki tarafı birbirinden ayıran mantıksal bir perde konumundadır, her iki tarafın özünde bulunan birbirinden bağımsız nitelikleri muhafaza eder. Öyle ki, bu edat fesahat bilimcisi İbn Sinân el-Hafâcî'nin (öl.466/1073) dediği gibi "*kısa ve öz söylemek*"¹⁸ için, veya 'Abdulkâhir el-Curcânî'nin düşündüğü gibi "*vehme düşürmek ve mübalaga yapmak*"¹⁹ için hafz edilmiş olsa bile, ana prensip olan benzetme yine de varlığını korur. Teşbihin tarafları arasındaki pratik ve mantıksal sınırlar yok olmaz, belirgin ve farklı yanlar olduğu gibi kalır. el-Câhiz ise bu konuda şu değerlendirmeyi yapar:

"Şairler, bilginler ve belagatçiler, bazen insanı aya, güneşe, yağmura, denize, aslana, kılıca, yılan, yıldızla benzetirler, fakat bu anlamları verirken insanı aslı varlığının ötesine taşımazlar. Kötülemek için de köpek, domuz, maymun, eşek, öküz, keçi, tilki, akrep, buzağı sözcüklerini kullanırlar. Ancak ne bu nesnelere kişilerin sınırına girdirebilirler, ne de bununla insanı bu varlıklara dönüştürebilirler"²⁰.

Basra gramer ekolünün önemli temsilcilerinden biri olan el-Muberrid (öl.285/898) ise "*Teşbihin bir sınırı vardır*"²¹ diyerek el-Câhiz'la aynı görüşü paylaşır. Çünkü nesnelere bilinen yönlerinin dışında birbirleriyle benzeşmezler ve birbirlerinin sınırı içine girmezler. Yine aynı konuda bir edebiyat eleştirmeni ve mantıkçı olan Kudâme b. Ca'fer (öl.337/948) de şu düşüncededir:

"*Bilinen şey şudur ki; bir şey, başka bir şeye bütün yönlerden kendisiyle de başkasıyla da benzemez. Şayet iki şey, bütün yönlerden*

18 el-Hafâcî, İbn Sinân, *Sirru'l-fesâha*, Beyrut, 1982, s. 246.

19 el-Curcânî, 'Abdu'l-kâhir, *a.g.e.*, s. 206.

20 el-Câhiz, 'Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-hayavân*, (thk. 'Abdu's-Selâm Hârûn), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1996, I, 211.

21 el-Muberrid, Ebu'l-Abbâs, *el-Kâmil*, (thk. M. Ebu'l-Fadl - es-Seyyid Şahâta), Kahire, ts. III, 52.

birbirleriyle benzeşecek olsaydı, bunlar arasında kesin ayrılık olmaz, bu iki şey tek bir şey hâlini alırdı"²².

Teşbihin sınırlarıyla ilgili yukarıdaki görüşü destekleyici mahiyette Ebû Hilâl el-'Askerî de demektedir ki:

- Bir şeyin, başka birşeye her bakımdan benzemesi mümkün değildir. Eğer böyle olsaydı, o şey, ötekiyle aynı olurdu"²³.

Teşbih öğeleri arasında birlik yoktur, birliklilik vardır. İşte bu da teşbihi istiâreden ayıran en belirgin özelliktir. Çünkü istiâre, teşbihin aksine nesnelere arasındaki fonksiyonel sınırları tümüyle ortadan kaldırır. Teşbihin başarılı olabilmesi için değişik şeyler arasındaki birliklilikte uyum olması esastır. Bu şeyler nitelik bakımından azami derecede ortak olmalıdırlar. İbn Sinân el-Hafâcî'de bu noktaya dikkat çekerek "*En güzel teşbih, iki şeyden birinin diğerine pek çok anlam ve nitelik yönünden benzemesidir. Eğer bunun tersi olursa, o teşbih kötü teşbihtir*"²⁴ şeklinde yorum getirmektedir. Teşbihin kalitesi hakkında Kudâme b. Ca'fer, "*En güzel ve en kaliteli teşbih, iki nesne arasındaki nitelik yönünden ortaklığın, yine nitelik ekseninde, bu nesnelere bireysel hâllerinden daha çok olmasıdır, öyle ki bu iki nesne birlik durumuna yaklaşabilsinler*"²⁵ şeklinde dile getirir.

İ'yâru's-şî'r adlı kitabın yazarı şiir eleştirmeni İbn Tabâtabâ (öl.322/933), Kudame b. Ca'fer'in görüşüyle büyük benzerlik arz eden şu ifadeleri kullanır:

- Bir nesnenin bizzat kendisine benzeyen herşey, o nesne gibidir. O nesne ise biçim ve anlam yönünden benzetildiği şey gibidir"²⁶.

İki nesne arasında teşbihin söz konusu olabilmesi ile ilgili el-Âmidî (öl.371/981) de şu görüşü benimser: "*Bir şey başka bir şeye ancak birbiriyle karşılaştırılırsa ya da anlamca yakın olursa benzer. Çünkü o şey, diğerleriyle durumlarının birçoğu bakımından benzerlik gösteriyorsa teşbih gerçekleşir ve uygun olur*"²⁷.

22 Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-şî'r*, (thk. Kemal Mustafa), Kahire, ts. s. 109.

23 el-'Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu's-sinâ'ateyn*, (thk. 'Alî M. el-Becâvî - M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Kahire, 1952, s. 229.

24 el-Hafâcî, *a.g.e.*, s. 246.

25 Kudâme b. Ca'fer, *a.g.e.*, s. 109.

26 İbn Tabâtabâ, *İ'yâru's-şî'r*, (thk. Tahâ el-Hacerî - M. Zağlûl), Kahire, 1956, s. 11.

27 el-Âmidî, Ebu'l-Kâsim, *el-Muvâzene beyne şî'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhturî*, (thk. Ahmed Sakr), Kahire, 1965, s. 351.

Güncel yaşamımızda bazı nesnelere arasında benzerlik olduğunu görür veya bunlar arasındaki ilişkiyi sezeriz. Ancak bu sezgiyi usta bir şair kadar belirgin ve güçlü bir şekilde ifade edemeyebiliriz. Örneğin her gün güneşi görürüz, onun yuvarlak oluşu, parlaklığı ve ışığı hatırlamaya gelir. Bazen de bu durum bizde parlak bir aynayı çağrıştırmaya. Hatta güneşle ayna arasında bir benzerlik de kurabiliriz. Fakat kurduğumuz bu benzerlik yüzeysel bir benzerliktir. Çünkü güneşi veya onun parıltısını detaylı ve çok boyutlu düşünüp bu benzerliği kurmamızdır. Ancak usta bir şair, onun hareketini, parıltısının yayılışını, ışınlarının belirişini inceden inceye düşünür ve aynayla olan benzerliği bu bağlamda kurar.

'Abdulkâhir el-Curcânî'ye göre bazı teşbihleri sürekli zihne getiren, bazılarını da ancak güçlkle hatırlayabilmemizin nedeni iki şeye dayanmaktadır:

1. *Teşbihteki Detaya*
2. *Nadir öğelere*

Teşbihin etkili olabilmesi ve zihinde yer edebilmesi için bu iki özelliğin her ikisinin birden teşbihte bulunması gerekmektedir. el-Curcânî, detay kavramının yüzeysel görünümü algılamaya yarayan hızlı ve topluca bir bakışla çeliştiğini, çünkü böyle bir bakışın nesneleredeki incelikleri kavramamızı engellediğini, dolayısıyla da detayları kavrayabilmek için inceden inceye düşünmek ve bütünü oluşturan parçaların tümünü de tanımamız gerektiğini söyler. Buna örnek olarak da nesnelere rengini göstererek, hızlı ve topluca bir bakışın "iki şeyden hangisinin kırmızı olduğunu anlamamıza yaradığını, ancak detaylı bir bakışın ise iki rengin tonlarındaki ince farkları sezmemizi sağladığını ve bu detaylı bakışın, kişiyi sürekli hatıra gelmeyen nadir şeyleri algılamaya yönelttiğini ifade eder²⁸.

F. Teşbihin Belâgat Bakımından Değeri

Teşbih anlama açıklık kazandırır ve onu güçlendirir. Bu yüzden ki, teşbih gerek edebî metinlerde gerekse günlük dilde yüzyıllardır kullanılmaya devam etmiştir. Teşbihin belâgati, kişiyi bizzat bir şeyin özünden, ona benzeyen hoş bir şeye ya da ona eşdeğerde olan güzel bir biçime aktarmaktan kaynaklanır. Bu aktarım akılda kalması güç olan uzak bir

28 el-Curcânî, *a.g.e.*, s. 151.

şey veya az çok hayalla karışık bir durumda olursa teşbih kişiye daha da güzel gelir, beğeniye daha yakın ve etkileyici olur. Örnek olarak şu cümleleri ele alalım:

- “*Şu kişi, boyca diğer kişiye benziyor!*”
- “*Yeryüzü, şekil bakımından topa benziyor!*”
- “*Britanya adaları, Japon adalarına benzemektedir!*”

Görüldüğü gibi bu teşbihlerin belâgat değeri yoktur. Çünkü bunlarda yaratıcılık, edebî çaba ve hayal bulunmamaktadır. Bunlar sadece sıradan benzetmelerdir. Bu teşbihleri yapılış amacı, yalnızca kastedilen şeyi açıklamak ve daha iyi anlatmaktır. Genellikle bunlar, bilim ve teknolojide kullanılır²⁹. Oysa bir de *Kelile ve Dimne*'yi Arapçaya tercüme eden ve İran asıllı olmasına rağmen Arap nesrinin önemli temsilcilerinden biri olan İbnu'l-Mukaffa'nın (öl.142/757) şu sözlerine bakalım:

- “*Dünya tuzlu bir su gibidir, ondan ne kadar içersen o kadar fazla susuzluğun artar!*”
- “*Bilgi sahibinin üstünlüğü her ne kadar gizlense de misk gibidir, ancak üzeri örtülür, fakat kokusunun yayılışı engellenemez!*”³⁰.

İbnu'l-Mukaffa', ilk örnekte dünyayı “tuzlu bir suya” benzetmektedir, ancak bu benzetme gelişi güzel bir benzetme değildir. Zira tuzlu su içildiğinde kişinin susuzluğunu artıran bir özelliğe sahiptir, halbuki susuzluk da su ile giderilen bir durumdur. Dolayısıyla tuzlu suyu içen bir kimsenin susuzluk hâli dinmeyecek, aksine devam edecektir. Öyleyse dünyaya gönül veren bir kimsenin de dünyaya karşı olan özlemi ve arzusu bir doyuma ulaşamayacak tam tersi daha da artacaktır.

İkinci örnekte de bilgi sahibinin üstünlüğü, misk kokusuna benzetiliyor. Koku nasıl ki üzeri örtüyle kaplandığında etrafa yayılışı engellenemezse, bilgi sahibinin üstünlüğü de her ortamda kendini gösteren bir haslettir.

İbnu'l-Mukaffa'nın bu cümleleri, daha önceki örneklerle karşılaştırılacak olursa sanatsal bir estetiğe sahip oldukları, sadece ham bir bilgi vermekle yetinmeyip, kişiyi düşünmeye sevk ettikleri çok rahat anlaşılabilir.

29 el-Cârim, 'Alî – Emîn, Mustafâ, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, İstanbul, 1991, s. 65.

30 el-'Askerî, *a.g.e.*, s. 242-243.

G. Arap Edebiyatında En Çok Kullanılan Teşbihler

Cömert kişi, denize ve yağmura; cesur kişi, aslana; güzel yüz, güneşe ve aya; keskin zeka, kılıca; yüksek mevki, yıldıza; vakarlı kimse, dağa; sahte arzular, düşlere; parlak yüz, dinara; siyah saç, geceye; berrak su, gümüş eriyiğine; *gece*, denizin dalgasına; *ordu*, engin denize; *at*, rüzgar ve şimşege; *yıldızlar*, inci taneleri ve çiçeklere; *dişler*, dolu tanecikleri ve inciye; *gemiler*, dağlara; *su arkları*, kıvrılmış yılanlara; *saçtaki aklık*, gündüze ve kılıcın parlaklığına; *atın başındaki beyazlık*, hilâle; *korkak kişi*, deve kuşu ve sinege; *alçak kimse*, tilkiye; *başı boş kişi*, kelebege; *hakir kişi*, kazığa; *sert bir nesne*, demir ve kayaya; *aptal ve tembel kimse*, eşege; *cimri kişi*, kurak tarlaya benzetilir.

Klasik dönemde Araplar arasında bazı kimseler ise övgüye değer nitelikleriyle ün yapmış ve sembolleşmişlerdir, dolayısıyla bu kimselerle ilgili teşbihler yapılmıştır. Örneğin, *sözüne sadık bir kimse*, es-Semev'el'e³¹; *cömert kişi*, Hâtim'e³²; *adaletli kimse*, Hz. Ömer'e; *yumuşak ağır başlı kişi*, el-Ahnef'e³³; *açık ve düzgün söz söyleyen kişi*, Sahbân'a³⁴; *hitabeti güzel kişi*, Kuss b. Sâ'ide'ye³⁵; *cesur ve yürekli kişi*, 'Amr b. Ma'dikirb'e³⁶; *hikmetli söz söyleyen kimse*, Lokman Hekim'e; *zeki kişi*, İlyâs'a³⁷ benzetilir.

Bazı kimseler de kötü nitelikleriyle özdeşleşmişler ve bu kişiler de teşbih sembolü hâline gelmişlerdir. Örneğin, *merâmını anlatamayan kişi*, Bâkıl'e³⁸; *ahmak kişi*, Hebennekka'ya³⁹; *pişmanlık duyan kimse*,

31 Cahiliye döneminde yaşamış, vefâsıyla ünlü Yahudi bir şairdir. 680 yılında ölmüştür. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'iz-zemân*, (thk. İhsân 'Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrut, 1994, V, 189.

32 Tayy kabilesinden, cömertliği ile ünlü bir kişidir, 605 yılında ölmüştür. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 14.

33 Tâbiîn'in önde gelenlerindedir, kavminin arasında yumuşaklığıyla ün yapmıştır. Hicrî 68 yılında vefât etmiştir. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 461.

34 Fesahat ve belâgatli söz söyleyen Vâ'il kabilesinde bir kişidir. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, II, 445.

35 Cahiliye döneminde yaşamış meşhur bir Arap hatibidir. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 159.

36 Hicrî 21 yılında ölmüş bir Arap şovalyesidir, yaptığı akınlarla ün kazanmıştır. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 108-109.

37 Zeka ve sezgisiyle darb-ı mesel hâline gelen Basra kadısıdır, hicrî 122 yılında ölmüştür. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 247-250.

38 Rivâyete göre, bu kişi on bir dirheme bir ceylan satın almış ve kendisinden ceylanın fiyatı sorulduğunda iki elinin parmaklarını öne doğru uzatarak, dilini de dışarı

el-Kusâ'îye⁴⁰; *cimri kişi*, Mârid'e⁴¹; *yergide bulunan kimse*, el-Hutay'a'ya⁴²; *sert mizaçlı kişi*, el-Haccâc'a⁴³ benzetilmektedir⁴⁴.

II. Arap Dilinde Teşbih Kavramının Tarihsel Gelişim Süreci

Arap edebiyatında önemli bir yeri olan teşbih, Cahiliye dönemi şiirlerinde sıkça rastladığımız edebî sanatların başında gelir. Cahiliye Arapları şiirde teşbih kullanmayı çok büyük bir beceri olarak saymış ve teşbihi, şiir kalitesini belirleyen bir mihenk taşı konumuna yükseltmiştir.

el-Câhiz, *Kitâbu'l-hayavân* adlı eserinde şöyle bir anekdot aktarır:

“Muhadram şairlerden Hassân b. Sâbit'in (öl.54/673) oğlu 'Abdu'r-Rahmân çocukken bir gün ağlayarak babasının yanına gelir ve ona:

- Beni bir kuş ısırdı, der.

Bunun üzerine şair Hassân, çocuğundan kuşu nitelemesini ister, çocuk da kuşu şöyle betimler:

- Sanki o pamuktan yapılmış bir elbise gibiydi!..⁴⁵

Bu söz üzerine Hassân çok şaşırarak,

- çıkarmak suretiyle “on bir” rakamını ifade etmek istemiş, bu sırada da ceylan kaçmıştır. Bâkil'in hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 450.
- 39 Ebu'l-Vede'ât Yezîd b. Servân el-Kaysî'nin lakabıdır. Bu kişi aptallığıyla ünlüdür. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, IV, 321-322.
- 40 Asıl adı Gâmid b. el-Hars'tır. Bir keresinde avlanmaya çıkmış, uzakta duran vahşi hayvanlara beş tane ok fırlatmış, hiç birinin de isabet etmediğini sanarak öfkelenmiş ve yayını kırmıştır. Daha sonra beş okun, beş ayrı hayvana isabet ettiğini görünce sinirinden baş parmağını ısırp koparmıştır. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 100.
- 41 Hilâl oğullarından birinin lakabıdır, asıl ismi Muhârik'tir. Cimriliğiyle ünlüdür. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 450.
- 42 Hicivleriyle ünlü muhadram şairlerdendir. Annesini, babasını hatta kendisini bile yeren şiirler söylemiştir. 650 yılında ölmüştür. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 191; Kehhâle, 'Umer Ridâ, *Mu'cemu'l-mu'ellifin*, Beyrut, 1993, I, 484.
- 43 el-Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi, 'Abdu'l-Melik b. Mervân ve el-Velîd dönemlerinde Irak ve Horosan vaklilîği yapmış, zulmiyle ünlü bir yöneticidir. Vâsit kentinde hicri 97 yılında ölmüştür. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 155.
- 44 el-Cârim, 'Alî – Emîn, Mustafâ, *a.g.e.*, s. 67-68.
- 45 Bu cümlelerin Arapça orijinali *كأنه ثوب حبرة* şeklindedir. Burada geçen “Habera” sözcüğü bir çeşit Yemen hırkasına verilen addır.

- Kâbe'nin rabbine yemin olsun ki, oğlumun söylediği söz şiidir, der"⁴⁶.

Çocuk, kuşu yumuşak ve beyaz tüylü olmasından ötürü pamuklu bir elbiseye benzetmektedir. Çocuğun bu ifadesi vezin ve kafiyeden uzak olmasına rağmen içinde teşbih olmasından dolayı babası Hassân'a göre şiirsel bir nitelik kazanmaktadır.

Cahiliye dönemi şairlerinden Zuheyr b. Ebî Sulmâ (520-608) oğlu Ka'ba'a çocukken şiir söylemeyi yasaklamıştı. Bunun nedeni ise oğlunun şiir söylemeye başlamadan önce, nesnelere doğru nitelemeyi ve güzel teşbihler yapabilmeyi öğrenmesiydi⁴⁷.

Bu örneklerden de anlıyoruz ki, Cahiliye şiirinde teşbih vazgeçilmez bir öğeydi. Güzel teşbihler yapabilmek şairliğin gereklerindendi. Teşbihe verilen bu önem, İslâmî dönem Arap edebiyatında da devam etmiş ve teşbih edebî sanatlar içindeki değerini her zaman korumuştur.

Ebû 'Amr b. 'Alâ' (öl.154/771), "Şiir İmri'u'l-Kays'la başladı ve Zu'r-Rumme"⁴⁸ ile de son buldu"⁴⁹ şeklinde bir değerlendirme yaparken şiirdeki teşbih sanatını kriter olarak aldığı düşünülebilir. Çünkü bu iki şairi, diğerlerinden üstün kılan en belirgin özellik şiirlerinde kullandıkları birbirinden güzel teşbihlerdir. Nitekim şiir eleştirmeni İbn Sellâm el-Cumahî (öl.232/846) de bu iki şairi teşbihe verdikleri önemden dolayı ayrıcalıklı tutar ve "Cahiliye döneminde teşbihi en güzel kullanan İmri'u'l-Kays, İslâmî dönemde ise Zu'r-Rumme'dir"⁵⁰, diyerek onları över. Ayrıca el-Esmâ'î (öl.216/831) de Zu'r-Rumme'nin teşbihteki ustalığını teslim eder ve onun şiirlerini Arap şiirinin en seçkin numuneleri olarak tanıtır⁵¹.

46 el-Câhiz, *a.g.e.*, III, 65.

47 el-Ezdî, İbn Zâfir, *Bedâ'ü'l-bedâ'e*, (thk. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Kahire, 1970, s. 188.

48 Emeviler döneminde Basra ve Kûfe kentlerinde yaşamış Ğaylân b. 'Ukbe'nin lakabıdır. 735 yılında vefat etmiştir. Divanı vardır. Bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâ tu fuhûli's-su'arâ'*, Dâru'l-Medenî, Cidde, ts., II, 534.

49 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, (thk. 'Abdu's-Selâm Hârûn), Kahire, 1968, IV, 1040.

50 el-Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu fuhûli's-su'arâ'*, (thk. Mahmûd M. Şâkir), Kahire, 1952, s. 46.

51 el-İsfahânî, Ebu'l-Ferac, *Kitâbu'l-aġâni*, (thk. İbrâhîm el-Ezbâvî), Beyrut, ts., IXX, 9-10.

Hem bir tefsir âlimi hem de bir dil bilimci olan Ebû 'Ubeyde⁵², Kur'ân'ın Bakara sûresi 223. âyetinde geçen "*Kadınlarınız sizin için bir tarladır*" meâlindeki âyeti yorumlarken bu ifadenin teşbih olduğunu belirtir. Bir başka tefsir ve gramer bilgini el-Ferrâ⁵³ da, "*Gök yarılıp da erimiş yağ gibi kırmızı bir gül olduğu zaman*" meâlindeki Rahmân sûresi 37. âyeti açıklarken "*göğün renginin gülün rengine benzetildiğini*" ifade eder." Ancak onlar âyetlerin tefsiri için ortaya attıkları "*teşbih*" sözcüğünü dar anlamda kullanmaktadırlar. Bir başka deyişle onlara göre teşbih, bilimsel bir zemini olmayan, sıradan bir benzetmeden öte bir anlam taşımaz. Çünkü teşbihe onların yükledikleri anlam sadece sözcük anlamı düzeyinde kalır, iki şeyin normal şartlarda birbirine benzetilmesi tarzında ele alınır.

el-Fârâbî (öl.961), Aristo'nun *Poetika* adlı eserini özetleyerek *Cevâmi'u's-şî'r adıyla* Arapçaya tercüme ederken bu eserin Yunanca orijinalinde geçen **οὐκρίσις** (teşbih) sözcüğünü, Arapçaya **المحاكاة** "*el-Muhâkât*" olarak çevirir ve bu kavramı "sözde muhâkât"(sözde benzerlik), "eylemde muhâkât" (eylemde benzerlik) şeklinde iki kısma ayırır⁵⁴.

el-Câhiz, "*Şayet bir şey, başka bir şeyin yerine geçebiliyorsa bu iki şey arasında benzerlik kurmak Arapların âdetlerindedir*" diyerek teşbihe işaret eder⁵⁵.

Arap dilinin ilk gramer kitabını yazan Sîbeveyhi (765-796), *el-Kitâb* adlı eserinde gramer konularını anlatırken teşbih olgusuna da verdiği şu örnekle temas eder:

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَسَدٍ أَبْوَهُ "Babası aslan olan bir adama rastladım."

52 110/728 – 209/824 yılları arasında yaşamış Basrah dil ve edebiyat bilginidir. Hayatı hakkında bkz. İbnü Hallikân, *a.g. e.*, V, 235-243; el-Kiftî, 'Aliyy b. Yûsuf, *İnbâhu'r-ruvât*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm el-'Azbâvî), Kâhire 1980, III, 276-287; es-Suyûtî, 'Abdu'r-Rahman b. Ebî Bekr, *Bugyetu'l-vu'ât*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, II, 294-296; Yâkût, b. 'Abdillâh el-Hamevî, *Mû'cemu'l-udebâ'*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, 1936, XIX, 154-162.

53 140/757-207/822 yılları arasında yaşamış, Küfe gramer ekolünün en önemli temsilcilerinden biridir, aynı zamanda tefsir ve kıraat bilginidir. Hayatı hakkında bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 176-182; es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, 333; *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, XII, 406-408.

54 el-Fârâbî, *Cevâmi'u'l-şî'r*, (thk. M. Selim Sâlim), Kahire, 1971, s. 173.

55 el-Câhiz, *Kitâbu'l-hayavân*, IV, 273.

Sıbeveyhi bu cümleyi teşbih (benzetme) yoluyla cümle oluşturma yöntemini anlatmak için verir. Buradaki benzetmenin normal bir söylem tarzında olduğunu, aynı cümlenin vurgulu söylenmek istenirse o zaman,

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مِثْلِ الْأَسَدِ أَبُوهُ “Babası aslan gibi olan bir adama rastladım”⁵⁶ şeklinde edatla birlikte söylenmesi gerektiğini belirterek teşbih edatına dikkat çeker.

A. el-Muberrid’de Teşbih Kavramı

Teşbihle ilgili yukarıdaki yaklaşımların tümü de sadece bir üslup şekli ve konuşma gereğinin tezahürü şeklinde kendini gösterir, terimsel bir anlam ifade etmez. Teşbih sözcüğünü bir terim olarak ilk ele alan kişi el-Muberrid olmuştur. el-Muberrid, teşbih kavramını sadece sıradan bir benzetme olarak ele almamış, aksine teşbih sözcüğünü bilimsel bir çerçevede değerlendirerek sistematikleştirme yoluna gitmiştir.

el-Muberrid’e göre teşbih dört çeşittir:

1. *Teşbih Mufrit* (Aşırı benzetme)
2. *Teşbih Musîb* (İsabetli benzetme)
3. *Teşbih Mukârib* (Yakın benzetme)
4. *Teşbih Ba’îd* (Uzak benzetme)

el-Muberrid’e göre bu dört türün en önemlisi “teşbih musîb”dir. Çünkü bu tür bir benzetme, öğelerinin dış yönleri arasındaki uyumun niteliklerini ortaya koyar ve mantıksal bir liyakata dayanır. Yani diğer üç türden daha çok dış tutarlığa ve mantıksallığa sahiptir⁵⁷.

Daha sonraki dönem belâgat bilimciler tarafından kabul görmeyen bu teşbih tasnifi, yalnızca el-Muberrid’e özgüdür. Çünkü ondan sonra gelen ‘Abdu’l-Kâhir el-Curcânî, es-Sekkâkî (öl.626/1229) ve el-Kazvîni (739/1338) gibi belâgatçiler teşbihi çok daha değişik adlar altında kategorilere ayırmışlardır.

el-Muberrid “teşbih musîb” için İmri’u’l-Kays’ın şu beytini örnek olarak verir⁵⁸:

56 Sıbeveyhi, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Usmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (thk. ‘Abdu’s-Selâm Muhammed Hârun), Dâru’l-Cil, Beyrut, Thz., II, 28.

57 el-Muberrid, *a.g.e.*, III, 28.

58 *a.e.*, III, 32.

59 كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَ يَابِسًا لَدَى وَكْرَهَا الْعُنَابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

“Sanki yuvalarda bulunan taze ve bayat kuş yürekleri unnâb ağacının meyveleri ve çürük hurmalardır.”

İmri’u’l-Kays bu beyitte farklı iki durumdaki tek bir şeyi, yine farklı iki şeye benzetmektedir. Yani taze ve bayat durumda olan kuş yürekleriyle, unnâb ağacının meyveleri ve çürük hurmalar arasında renk ve biçimsel nitelikler bakımından bir benzerlik kurmaktadır.

Rivayete göre, Abbasî şairlerinden Beşşâr b. Burd (öl.783), İmri’u’l-Kays’ın şiirlerindeki teşbihlere hayranlığının ve onu taklit etme arzusunun bir sonucu olarak şu beyti söyler:

60 كَأَنَّ مَثَارَ النَّثَعِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَسْيَافِنَا لَيْلٌ تُهَآوِي كَوَآكِبَهُ

“Sanki başımızın üzerinde toz bulutları bir gecedir. Kılıçlarımız da gecenin yıldızları gibi -düşmana- inmektedir.”

Ancak Ebû Hilâl el-‘Askerî, Beşşâr’ın bu beytindeki teşbihi İmri’u’l-Kays’ınki kadar güzel bulmamış olsa da⁶¹ gözleri görmeyen birisi olarak göze hitap eden böyle bir taşbih kullanabilmiş olması Beşşâr’ın çok önemli bir başarısıdır.

‘Abdu’l-Kâhir el-Curcânî, teşbihi “bir şey için başka bir şeye âit olan anlamı yüklemek” şeklinde tanımladıktan sonra teşbih tetarafların nitelikleriyle , onlar hakkındaki yargı ve durumun gerekliliği arasında kesin sınırlarla bağlantı kurar. Beşşâr’ın beytini ise, el-Muberrid’in aksine İmri’u’l-Kays’ınkinden daha üstün tutar. Buna gerekçe olarak Beşşâr’ın beytinin birden çok öğeyi kapsamasını gösterir⁶². Aslında beytin öğeleri aynı cistendir, iki ayrı biçim birbiriyle kaynaşarak üçüncü bir biçim hâlini almaktadır. Fakat İmri’u’l-Kays iki şey arasında birilişki oluşturmayı kastetmemiş, sadece bu iki farklı şeyi tek bir yerde ve bir arada göstermeyi yeğlemiştir. Bu durum sözü veciz kılmak ve sözcükleri doğru sınırlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. Şayet teşbihin öğeleri birbirinden ayrılarak söylenmiş olsaydı, o zaman teşbihlerden biri diğerinin fonksiyonunu icra ederdi. Örnek:

كَأَنَّ الرُّطْبَ مِنَ الْقُلُوبِ عُنَابٌ وَ كَأَنَّ الْيَابِسَ حَشَفٌ بَالٍ

59 *Divânu İmri’i’l-Kays*, Matba‘a Hindiyeye, Kahire, h. 1347, s. 64.

60 *Divânu Beşşâr*, (nşr. Ahmed Huseyn), Kahire, ts. s. 101.

61 el-‘Askerî, *a.g.e.*, s. 250.

62 el-Curcânî, *a.g.e.*, s. 176-177.

“Sanki taze kalpler unnâb ağacının meyveleridir, sanki bayat olan şey çürük hurmalardır.”

Ancak Beşşâr'ın beytindeki teşbihte durum böyle değildir. Çünkü aradaki terkihi bozup iki teşbihi ayrı ayrı ele alacak olursak, teşbihin değeri düşer ve belâgati zayıflar. İşte bu yüzden teşbihin değeri ve fonksiyonu arasında büyük fark vardır.

B. Ebû Hilâl el-'Askerî'de Teşbih Kavramı

Ebû Hilâl el-'Askerî, “İki nitelenenden birini benzetme edatıyla diğerinin yerine koymak” olarak teşbihi algılar⁶³ ve teşbihi beş türe ayırır:

1. Bir şeyin başka bir şeye biçim yönünden benzetilmesi: el-'Askerî, bu tür teşbihe İmri'u'l-Kays'ın şu beytini örnek verir:

كَانَ عَيْونَ الوَحْشِ حَوْلَ حَبَابِنَا وَأَرْحِلْنَا الْجَزْعَ الَّذِي لَمْ يَتَّقِبْ⁶⁴

“Çadırlarımızın ve develerimizin semerlerinin çevresindeki yabani hayvanların gözleri sanki delinmemiş incidir.”

Bu örnekte hayvanların gözleri delinmemiş inci tanelerine sadece şekil yönünden benzetilmiş, iki nesne arasındaki ebat ve yuvarlaklık dikkate alınmıştır.

2. Bir şeyin diğerine renk ve güzellik bakımından benzetilmesi: el-'Askerî, buna da Kur'ân'ın şu âyetini örnek olarak gösterir:

كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ⁶⁵ “Sanki onlar, yakut ve mercandırılar.”

Bu örnekte “onlar” diye sözü edilen kimseler “cennetteki hûriler”dir. Hûriler, yakut ve mercan gibi değerli taşlara benzetilmektedir. Bu değerli taşlar hem kırmızı ve yeşil renkleriyle hem de güzellikleriyle birer semboldürler.

3. Yalnızca rengin anlamını içeren benzetme: el-'Askerî, bu tür teşbihin örneğini ise Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın şiirinden seçer:

وَقَدْ صَارَ لَوْنُ اللَّيْلِ مِثْلَ الْأَرْتَدَجِ⁶⁶ “Gecenin rengi siyah deri gibi oldu.”

63 el-'Askerî, a.g.e., s. 238.

64 Dîvânu İmri'î'l-Kays, s. 80.

65 er-Rahmân sûresi, 58. âyet.

66 Dîvânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Dâru'l-Kutubî'l-Mısriyye, Kahire, h. 1363, s. 323.

Gece somut bir nesne olmadığına göre, onun renginden söz etmek mecazî bir anlatımdır. Burada kastedilen gecenin karanlığıdır. Bu karanlık, siyah deriye renk yönünden benzetilmektedir.

4. Hareket bakımından yapılan benzetme: el-‘Askerî bu tür teşbihi ise, el-A‘şâ’nın şu beytiyle örneklendirir:

كَأَنَّ مَشِيئَتَهَا مِنْ بَيْتٍ جَارِيهَا مَرُّ السَّحَابَةِ لَارِيثٌ وَلَا عَجَلُ 67

“Onun komşusunun evinden ayrılırken yürüyüşü, sanki bulutun geçişi gibi ne yavaş ne de hızlıdır.”

Kadının yürüyüşü, hareket bakımından bulutun geçişine benzetilmektedir.

5. Anlam bakımından yapılan benzetme: el-‘Askerî, bu tür benzetmeye en-Nabiğa ez-Zubyânî’nin şiirinden şu beyti örnek olarak verir:

فَبِأَنَّكَ شَمْسٌ وَالْمَلُوكُ كَوَائِبُ إِذَا طَلَعَتْ لَمْ يَبْدُ مِنْهُنَّ كَوَائِبُ 68

“Sen bir güneşsin, diğer hükümdarlar ise yıldızdır; güneş doğduğu zaman o yıldızların hiç biri de görünmez!”

Şair yukarıdaki beytinde muhatabı olan hükümdarı bir güneşe, diğer hükümdarları da yıldızlara benzetmektedir. Bu benzetme, güç ve kudret yönünden yapılmakta ve güneşin diğer yıldızlardan üstün oluşu ile sözü edilen hükümdarın, diğerlerine üstünlüğü arasında bir ilgi kurulmaktadır.

Edebiyat ve belâgat sahasında önemli bir konuma sahip olan İbn Raşîk teşbihin, bir nesnenin diğerine bir veya birden fazla yönden benzetilmesi olduğunu, fakat tüm yönlerden iki ayrı nesnenin benzerik göstermesinin mümkün olamayacağını belirterek bunu şöyle anlatır:

- “Gül gibi yanak”, denildiği zaman kastedilen şey, gülün yapraklarının kırmızılığı ve yumuşaklığıdır. “Falanca deniz gibidir” veya “aslan gibidir” denildiği zaman da o kimsenin cömertliği, cesareti söz konusudur. Diğer özellikler ve nitelikler buna dahil edilmez.

İbn Raşîk, ayrıca teşbih ve isti‘âre’nin kapalı ve anlaşılmaz olanı, açık ve anlaşılır hâle getirdiğini, uzağı yakınlaştırdığını da ifade eder⁶⁹.

67 *Dîvânu'l-A‘şâ*, (nşr. Rudolf Geyer), Wien, 1928, s. 42.

68 *Dîvânu en-Nâbiğa ez-Zubyânî*, el-Matba‘atu'l-Vehbiyye, Kahire, h. 1293, s. 17.

69 İbn Raşîk, *a.g.e.*, I, 488-489.

C. es-Sekkâkî'de Teşbih Kavramı

es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünde teşbih konusuna, bu kavramın “benzeyen” ve “kendisine benzetilen” olmak üzere iki kavramı çağrıştırdığını belirterek başlar. Bu iki ögenin gerçekte birbirleriyle ortak, fakat nitelik itibarıyla farklı olduğuna değinir⁷⁰, daha sonra da bu öğelerin algılanışını beş kısma ayırır:

1. *Hisle Algılama*: Yapılan teşbihi duyu organlarıyla değil de sezgi yoluyla kavranabilmesidir. es-Sekkâkî, buna “yüzün aya benzetilmesi”ni örnek verir. Çünkü yüzün parlak olduğu ifade edilmek istendiğinde, parlaklık sembolü olarak düşünülen “ay”a benzetilebilir. Ama aydaki parlaklık ışığa dayalı gerçek, fizisel bir parlıktır, oysa insan yüzü için böyle bir şey söylemek söz konusu değildir. Ancak bu durum, gözün bu iki nesne arasındaki farkı sezmesiyle mümkün olur.

2. *Hayalle Algılama*: Kişinin gerçekte var olmayan şeyleri göz önüne getirerek bunlar arasında benzerlikler kurmasıdır. es-Sekkâkî buna “*şekâ'iku'n-nu'mân*” denilen çiçeğin “*zebercetten yapılmış okların uçlarındaki yakut bayraklara*” benzetilmesini örnek olarak verir. Aslında uçlarında yakut bayrakların olduğu zebercet oklar gerçek dışı şeylerdir, fakat bunu oluşturan kişinin hayal gücüdür. Bu hayal ürünü nesneye, bir çiçeğin benzetilmesi de ancak hayal ölçüleri içinde anlaşılabilir.

3. *Akılla Algılama*: Mantıksal bağıntılar kurarak soyut kavramlar arasında benzetme yapmaktır. es-Sekkâkî bunun için “*bilginin, yaşama benzetilmesi*”ni örnek verir.

4. *Vehimle Algılama*: Bir takım kuruntuları gözde canlandırarak bunlar arasında teşbih yapmak anlamına gelir. es-Sekkâkî bu maddeye örnek olarak “*bir ölünün şeklini zihinde canlandırıp bu şekli pençeye veya köpek dişine*” benzetilmesini verir. Çünkü ölüm, kişiye korku ve ürperti veren bir özelliğe sahiptir. Aynı özellik “*pençe*” ve “*köpek*” dişinde de vardır.

5. *Vicdanla Algılama*: Vücudun nesnelere bizzat teması ya da vucuda içten ve dıştan gelen etkiler yoluyla teşbihin kavranmasıdır. es-Sekkâkî, “lezzet, acı, tokluk, açlık” gibi kavramlarla yapılan teşbihleri buna örnek olarak verir. Çünkü bu hisleri kişi daha önceden tatmamışsa, bunlarla yapılan teşbihleri de kavrayamaz. Yani acıya

70 es-Sekkâkî, Yûsuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-'ulûm*, Beyrut, ts., s. 157.

benzetilen şeyi, kişinin algılayabilmesi için acıyı önceden tatmış olması gerekir⁷¹.

Ayrıca ona göre teşbihte bir ya da birden çok benzetme yönü bulunabilir, ancak benzetme yönü hem benzeyen hem de benzetilene kapsamalıdır, aksi halde teşbih bozuk olur⁷².

es-Sekkâkî tüm bu bölümleri ve yorumları aslında felsefeci ve kelamcılarının etkisinde kalarak yapmıştır.

D. Fahru'd-dîn er-Râzî'de Teşbih Kavramı

Daha çok tefsir bilgini olarak ün yapan fakat belâgat bilimiyle ilgili yazdığı *Nihâyetu'l-îcâz fî dirâyeti'l-îcâz* adlı eseriyle bu sahada da haklı bir şöhrete sahip olan Fahru'd-dîn er-Râzî (öl.606/1208) teşbihteki benzerliğin ya gerçek bir nitelik ya da sonradan iliştilmiş bir durum olduğunu belirterek, gerçek niteliği maddî ve manevî olmak üzere ikiye ayırır. Maddî niteliğin ya duyu ile ilgili ya da duyu dışı olabileceğini, duyu ile ilgili olanların da şu şekilde iki kısma ayrıldığını söyler:

1. *İşitme, görmé, koklama, tatma ve dokunma duyuları.*

2. *Şekiller, miktarlar ve hareketler.* er-Râzî şekilleri düz ve eğri olmak üzere ikiye ayırır, düz şekil için “*endamlı boyun*”, “*dal*”a benzetilişini; eğri için de “*yuvarlak bir nesnenin*”, “*top*” veya “*halka*”ya benzetilişini örnek verir. Miktarlar için de “*büyük bir cismın*”, “*dağ*”a veya “*fil*”e benzetilişini örnek olarak gösterir. Hareket için verdiği örnek ise “*yolda dümdüz giden bir kimsenin*”, “*okun fırlatılışına*” benzetilebileceğini ifade eder.

er-Râzî, maddî niteliğin duyu dışı olanına “*sertlik*” ve “*yumuşaklığı*” örnek olarak vermekte ise de, onun bu örnekleme yanlıştır. Çünkü “*sertlik*” ve “*yumuşaklık*” gibi nitelikler, insanların duyuları yoluyla algılanabilirler. Bu yüzden maddî niteliğin duyu dışı olanına örnek teşkil etmezler.

er-Râzî manevî niteliği açıklarken de bunların “*içgüdüler, cömertlik, güç, bilgi, zeka, sezgi, uyanıklık, beceri*” gibi şeyler olduğunu belirtir. er-Râzî'ye göre, sonradan iliştilmiş durum, gerçek nitelik gibi değildir. Bunu da şöyle örneklendirir:

71 es-Sekkâkî, a.g.e., s. 158-159.

72 a.e., s. 161.

هَذِهِ حُجَّةٌ كَالشَّمْسِ “Bu, güneş gibi bir kanıttır” cümlesinde benzeyen ve kendisine benzetilen arasındaki ortaklık, gerçek niteliklerden birinde değil, bilakis ilişik durumdadır. Çünkü bu ikisinden her biri teşbihin sınırını ortdan kaldırmaktadır⁷³.

E. İbnu'l-Esîr'de Teşbih Kavramı

Eyyubiler'in meşhur katiplerinden biri olan belâgat bilgini İbnu'l-Esîr (öl.622/1224), yazar ve şairlerin dikkatetmesi gereken dil ve belâgat kurallarını anlattığı *el-Meselu's-sâ'ir fi edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, adlı eserinde “teşbih” sözcüğünün **تُمَثِيلٌ** “temsîl” sözcüğüyle eşanlamlı olduğunu ve “birşeyin benzerini ortaya koymak” anlamını taşıdığını, ancak bu iki sözcüğün, belâgat bilginleri tarafından ayrı ayrı kavramlanmış gibi düşünüldüğünden yakındır⁷⁴. İbnu'l-Esîr, teşbihi lafız yönüyle dört kısımda ele alır:

1. Anlamın, Anlama Benzetilmesi: Buna şu örneği verir:

زَيْدٌ كَالْأَسَدِ “Zeyd aslan gibidir.”

Bu teşbihte benzeyen ve benzetilen arasında kurulan bağ “cesaret” ögesidir. Bir başka deyişle Zeyd ve aslan somut olan yanları itibariyle ele alınmaz, ancak teşbih onların cesaretleri üzerine bina edilir.

2. Biçimin, Biçime Benzetilmesi: İbnu'l-Esîr, bu türe Kur'ân'ın şu âyetini örnek vermektedir:

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٌ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ⁷⁵

“Yanlarında, güzel bakışlarını yalnız kendilerine tahsis etmiş iri gözlü eşler vardır. Sanki onlar, sedefler içine yerleştirilmiş incidirler.”

Kadınların iri gözleri, sedefler içine yerleştirilmiş incilere benzetilmektedir. Teşbih yalnızca gözlerin biçimleriyle incilerin biçimlerini anlatmaktadır.

3. Anlamın, Biçime Benzetilmesi: İbnu'l-Esîr, bunun için de yine Kur'ân'dan örnek vermektedir:

73 er-Râzî, Fâhru'd-dîn, *Nihâyeti'l-icâz fi dirâyeti'l-icâz*, (thk. Bekrî Şeyh Emîn), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1985, s. 196-198.

74 İbnu'l-Esîr, Diyâu'd-dîn, *el-Meselu's-sâ'ir fi edebi'l-kâtibi ve's-şâ'ir*, (nşr. Ahmed el-Hûfî – Bedevî Tabâne), Kahire, 1983, II, 93.

75 es-Saffât sûresi, 48-49. âyetler.

76 وَأَذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بَقِيَعَةٍ
serap gibidir.”

İnkâr eden kimselerin yaptıkları işler soyut bir niteliğe sahiptir, oysa ıssız çöllerdeki serap her ne kadar gerçek dışı da olsa somut bir varlık gibi görünebilmektedir. Dolayısıyla soyut, somuta benzetilmektedir.

İbnu'l-Esîr'e göre bu tür teşbih, en belâgatli teşbihtir.

4. Biçimin, Anlama Benzetilmesi: İbnu'l-Esîr, bunu da Ebû Temmâm'ın⁷⁷ şu beytiyle örnekler:

78 وَفَتَّخْتَ بِالْمَالِ الْجَزِيلِ وَبِالْعِدَا
فَتُّكَ الصَّبَابَةِ بِالْمُحِبِّ الْمُرَّامِ

“O büyük serveti de, düşmanları da tıpkı gençliğin divane âşığı yok edişi gibi yok ettin!...”

Servetin ve düşmanların yok edilmesi, gençliğin akılsız sevgiliyi yok edişine benzetiliyor. Benzeyen somut, benzetilen ise soyuttur.

Bu tür teşbih, İbnu'l-Esîr'e göre en latif teşbihtir⁷⁹.

F. el-Kazvîni'de Teşbih Kavramı

el-Hatîb el-Kazvîni, ilk olarak es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserine *et-Telhîs* adında bir şerh yazar ardından buna kendi görüşlerini de ekleyerek *el-İdâh fî 'ulûmi'l-belâga* adını verdiği müstakil bir kitap kaleme alır.

el-Kazvîni, teşbihi benzetme yönü itibariyle dört kısma ayırır:

1. *Teşbih Temsil*: Eğer benzetme yönü birkaç şeyden oluşuyorsa teşbih bu şekilde adlandırılır.

2. *Teşbih gayr-i Temsil*: Benzetme yönü tek bir nitelik arz eder.

3. *Teşbih Mucmel*: Benzetme yönüne zikredilmeden takdirî olarak belirlenen teşbihtir.

4. *Teşbih Mufassal*: Benzetme yönü doğrudan belirtilen teşbihtir.

Edat bakımından ikiye ayırır:

76 en-Nûr sûresi, 39. âyet.

77 788-845 yılları arasında yaşamış Abbasi şairidir, divanı vardır. Ayrıca Cahiliye şairlerinin şiirlerinden seçerek oluşturduğu *el-Fuhûl* ve kendi dönemine kadar yaşamış diğer şairleri de buna ekleyerek *Hamâse* adını verdiği iki şiir antolojisi vardır.

78 *Divânu Ebî Temmâm*, (nşr. Muhammed 'Abdûh 'Azzâm), Kahire, 1951, s. 313.
79 İbnu'l-Esîr, a.g.e., II, 103-104.

1. *Teşbih Mu'ekked*: İçinde edatı olmayan teşbih türüdür.
2. *Teşbih Mursel*: Teşbih edatının zikredildiği teşbih türüdür.

Amacı bakımından ise üçe ayırır:

1. *Teşbih Makbûl*: Söylendiği amaca uygun olan teşbihe bu adı verir.
2. *Teşbih Merdûd*: Amacına ters düşen teşbih için bu ismi kullanır.
3. *Musellemu'l-Hukm*: Yargı yönünden tutarlığı olan fakat belli bir amaç kaygısı taşımayan teşbihe de bu adı verir⁸⁰.

Sonuç

Nesneler veya kişiler arasında kıyas ve muhakemenin ön plana çıktığı teşbih sanatı, sözü süslemek için kullanılan bir öge olmaktan öte aynı zamanda söyleyenin kültür, bilgi ve idrak düzeyini yansıtan bir kriter özelliği de taşır.

Arap edebiyatında teşbih, edebî eserlerin ve bunların yazarlarının kalitesini belirleyici çok önemli bir söz sanatıdır. Öyle ki özellikle Cahiliye ve Emevi dönemi şairleri, şiirlerinde kullandıkları teşbihlere göre değerlendirilmekte, içinde teşbih olmayan edebî ürünler kuru ve yavan sayılmaktadır. Dolayısıyla Arap edebiyatında teşbih, edebî tasvirde en önemli fonksiyonu icra eden temel bir öge konumundadır.

el-Muberrid'e kadar teşbih, edebî üslûp için kullanılan sıradan bir benzetme iken, el-Muberrid'le sistemleşerek, türlere ayrılır, el-Kazvîni'ye kadar geçen süreçte de bir belâgat terimi olarak nihaî şeklini alır. Sonraki dönemlerde ise teşbihle ilgili farklı görüşlere pek rastlanmaz, sadece öncekilerin şerhleri yapılmakla yetinilir.

Teşbihin kavramsal ve tarihsel yönden gelişim evrelerinin tanınması, hem Arap düşüncesi ve entelektüalizminin daha iyi anlaşılmasını sağlamakta, hem de belâgat bilimi tarihinin öğrenilmesine yardımcı olmaktadır.

80 el-Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâğa*, Beyrut, 1993, s. 233-248.